

W kręgu kultury książki ewangelików cieszyńskich na przykładzie zbioru druków polskich w Bibliotece i Archiwum im. B.R. Tschammera – do 1918 r. / Jadwiga Picha. – Bielsko-Biała: Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, 2018. – 258 s.: il. – ISBN 9788394352516

Śląsk Cieszyński to region, w którym książki gromadzili przedstawiciele wszystkich warstw społecznych i różnych wyznań. Do znanych cieszyńskich bibliofilów należy Jerzy Gajdzica (1777-1840) z Cisownicy koło Ustronia. Był on nie tylko właścicielem jednej z pierwszych chłopskich bibliotek na Śląsku Cieszyńskim, ale także autorem „zapiśnika” – rękopisu zawierającego fragmenty różnych książek, opisy faktów historycznych, odnotowane pieśni religijne, wiadomości przyrodnicze czy np. informacje o rodzinie – i posiadaczem pierwszego chłopskiego ekslibrisu na ziemi cieszyńskiej. Podobnie jak Jerzy Waclawik (zm. przed 1796 r.) z Zamarsk J. Gajdzica darował książki swoim dzieciom, które pomnażały odziedziczone kolekcje.

Kilkadziesiąt tomów zgromadził też Jerzy Fryderyk Bludowski (1655-1730), przedstawiciel śląskiej szlachty protestanckiej o polskich tradycjach. Po śmierci J.F. Bludowskiego księgozbiór stał się własnością jego zięcia, Adolfa Bogumiła Schmelinga, oraz córki Marii Luizy. Około 1750 r. obie biblioteki przekazano do cieszyńskiego kościoła ewangelickiego, a z czasem stały się one załączkiem przyszłej księżnicy zborowej². Ufundował ją Bogumił Rudolf Tschammer (1711-1787) z Iskrzyczyna, adwokat i wieloletni kasjer cieszyńskiego zboru. Ofiarował on swój księgozbiór, liczący 500 dzieł, oraz przekazał dotację pieniężną służącą dalszemu powiększaniu zborowej kolekcji.

Obecnie zbiory te przechowywane są w Bibliotece i Archiwum im. B.R. Tschammera. Licząca około 23 000 tomów kolekcja stanowi przedmiot dociekań zarówno o charakterze informacyjnym, jak również badań ukazujących proces tworzenia się systemu książki na Śląsku Cieszyńskim (Broda, 1970; Gładkiewicz, red., 1997; Łaskarzewska, red., 1993; Pawłowiczowa, 1986; Pawłowiczowa, 1988). W nurt badań drugiego typu wpisuje

¹ Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej.

² Wedle wyników ostatnich badań początki kolekcji biblioteki kościelnej sięgają 1709 r. (Gabryś, 2013).

się publikacja Jadwigi Pichy. Autorka zbadała polską część cieszyńskiej kolekcji, obejmującą książki wydane do 1918 r. Swoje rozważania prowadziła uwzględniając aspekty księgoznawcze i kulturowe, dążąc do przedstawienia rozwoju kultury książki na Śląsku Cieszyńskim na tle procesu kształtowania się tożsamości narodowej, religijnej i kulturowej społeczności ewangelickiej. Podczas selekcji badanych dzieł J. Picha zastosowała kryterium językowe i terytorialne, wybierając 303 druki wydane w języku polskim w Cieszynie spośród wszystkich tomów zgromadzonych w zborowej bibliotece. Dostrzegła przy tym konieczność przeprowadzenia kolejnych, podobnych badań w odniesieniu do literatury i kultury przede wszystkim niemiecko- i czeskojęzycznej.

Publikację otwiera obszerny *Wstęp*, który stanowi interesujące wprowadzenie do ukazanych w kolejnych częściach analiz. Uwidoczniono w nim zjawisko wielokulturowości Śląska Cieszyńskiego na tle procesu tworzenia się świadomości narodowej około połowy XIX w., polegającego m.in. na osiągnięciu przez język polski, w jego odmianie gwarowej, równouprawnienia z językami niemieckim i czeskim w drugiej połowie XIX w. Wpływ na rozwój kultury polskiej miała także sytuacja wyznaniowa regionu, w tym pojawienie się znacznej grupy ludności ewangelickiej. Charakterystyczna dla niej potrzeba codziennego czytania *Biblii* sprzyjała nie tylko wzrostowi pobożności, ale także opanowaniu umiejętności czytania. Wszystkie te ustalenia mają istotne znaczenie dla postawionej przez Autorkę tezy o znaczeniu lektury w życiu codziennym ewangelików. Na uwagę zasługuje również zwięźle przedstawiona historia narastania zasobu ewangelickiej biblioteki, chociaż – jak Autorka dodaje – dokładne rozpoznanie wielkości kolekcji nie jest obecnie możliwe ze względu na brak dokończonych prac nad inwentarzami i katalogami. Sprawa porządkowania cieszyńskiej kolekcji zawsze była jednak ważna, a rejestrowaniem zbiorów zajmowali się m.in. Jan Muthmann (1685-1747), pierwszy pastor cieszyńskiej parafii ewangelickiej, a wiele lat później Jan Wantuła (1877-1953) i Jan Broda (1911-2007) – dwaj cieszyńscy bibliofile. Sporządzone katalogi, mimo że nie są dokładne, dają ogólną informację o wielkości i strukturze zasobów.

Przeprowadzona analiza polskojęzycznego fragmentu księgozbioru ukazuje szeroki kontekst funkcjonowania książki na Śląsku Cieszyńskim – uwarunkowania historyczne, społeczne i kulturowe, które wpłynęły na zróżnicowanie społeczności cieszyńskiej. Dla jej ewangelickiej części istotne znaczenie miał okres prześladowań w czasie kontrreformacji. Zwyczajem stało się wówczas odprawianie w domach nabożeństw, w czasie których czytano *Biblię*, kazania z postylli i śpiewano pieśni z kancjonału. Dzięki tym praktykom religijnym – jak wspomniano w recenzowanej publikacji – wzmacniano wiarę, jak również upowszechniano umiejętność czytania, którą dzieci opanowywały zazwyczaj przed rozpoczęciem nauki szkolnej. Tezy te Autorka ilustruje fragmentami wspomnień m.in. Jana

Pindóra (1864-1919), które pokazują miejsce książki w życiu codziennym ewangelików.

Badaną część kolekcji zgromadzonej w cieszyńskim kościele ukazano jako konglomerat poszczególnych grup piśmiennictwa. Ze względu na charakter biblioteki, jej największy fragment obejmuje literaturę religijną w postaci 181 egzemplarzy poddanych dalszej analizie. Autorka wymieniła i omówiła wydania modlitewników, katechizmów, *Biblii*, kancjonałów i postylli. Autorami licznych druków byli pastory ewangelickiego zboru, m.in. J. Muthmann, Samuel Ludwik Zasadius (1695-1756), Jan Kłapsia (1759-1805) i Jerzy Bogusław Heczko (1825-1907). Świadectwami życia religijnego były też – zdaniem Autorki – druki okolicznościowe, dokumentujące niejednokrotnie ważne wydarzenia w życiu ewangelickich parafii na Śląsku Cieszyńskim, jak wydawnictwa przedstawiające historię zborów, przybliżające sylwetki pastorów, obejmujące sprawozdania roczne i in. Opiszano także publikacje na temat np. historii reformacji i dziejów kościoła ewangelickiego, dotyczące teologii porównawczej czy też prace charakteryzujące życie religijne współwyznawców z innych krajów – które do druków okolicznościowych nie należą. W tej części pracy J. Picha omówiła ponadto mniej liczne wydawnictwa katolickie znajdujące się w zborowej bibliotece, np. pozycje ogłoszone przez stowarzyszenie Dziedzictwo bł. Jana Sarkan-dra w Cieszynie (1873). Informacje te zostały uzupełnione o proveniencje zamieszczone w ofiarowanych zborowi tomach, które potwierdzają m.in. tradycję przekazywania książek z pokolenia na pokolenie i praktykę obdarowywania się książkami. Charakterystyka ta dokumentuje rynek książki religijnej, jak również dzięki różnorodnym przykładom ukazuje zainteresowania czytelnicze cieszyńskich ewangelików.

Drugą grupę piśmiennictwa omówionego w recenzowanej książce stanowiły publikacje edukacyjne (49). Autorka szczegółowo ukazała wydawnictwa o charakterze szkolnym i naukowym. Podkreśliła, że wśród pierwszych polskich podręczników szkolnych, pochodzących z pierwszej połowy XIX w., znajdowały się też książki kościelne, śpiewniki i słowniki, których autorami byli często księża związani z cieszyńskim zbozem. Najpierw używano podręczników czeskich i niemieckich, a dopiero dzięki inicjatywie nauczycieli cieszyńskich powstały podręczniki polskie. Na tle innych autorów tego typu dzieł wyróżniał się Jan Śliwka (1823-1874), który opracował kilkanaście polskich książek wykorzystywanych w ewangelickich szkołach na Śląsku Cieszyńskim. Spośród poradników i literatury fachowej Autorka opisała natomiast publikacje na temat np. rolnictwa, higieny i prawa.

Rozdział poświęcony wydawnictwom z zakresu problematyki społeczno-politycznej (39) dotyczy głównie druków ogłoszonych przez polskie towarzystwa kulturalno-oświatowe, np. Czytelnię Ludową w Cieszynie, czy organizacje i ugrupowania związane z polskim ruchem narodowym, jak np. Polityczne Towarzystwo Ludowe. Odnalezione zostały też prace na temat

życia i aktywności działaczy narodowych, m.in. Pawła Stalmacha (1824-1891) – redaktora „Gwiazdki Cieszyńskiej”. Do tej grupy druków J. Picha zaliczyła także sprawozdania roczne Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego (od 1918 r. przyjęła nazwę Macierz Szkolna Ziemi Cieszyńskiej), jednej z najstarszych śląskich organizacji patriotycznych, która koncentrowała się na działalności oświatowej i szkolnej. Dopełnieniem problematyki społeczno-politycznej jest charakterystyka aktywności instytucji ewangelickich i ich roli w rozwoju społeczno-kulturalnym Śląska Cieszyńskiego. Polegała ona m.in. na upowszechnianiu czytelnictwa, organizowaniu prelekcji, jak również rozwijaniu ruchu teatralnego i sportowego. Uwagę Autorki skupiła działalność Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej w Cieszynie (od 1905 r. znane jako Towarzystwo Ewangelickie) i Czytelni Ewangelickiej. Działały też stowarzyszenia prowadzące działalność charytatywną, jak np. Ewangelickie Stowarzyszenie Niewiast w Cieszynie. Trzeba podkreślić, że J. Picha udokumentowała funkcjonowanie tych instytucji, nieraz mało znanych, poprzez opis zgromadzonych w bibliotece zborowej publikacji, najczęściej statutów.

Część publikacji poświęconą analizie zawartości polskiego fragmentu kolekcji zgromadzonej w Bibliotece i Archiwum im. B.R. Tschammera zamyka charakterystyka wydawnictw o treści literackiej i muzycznej. Jest to zespół nieliczny, bo liczący zaledwie 32 pozycje. Omówione druki, jak np. dzieła literatury religijnej czy śpiewniki, można było włączyć do uprzednio wydzielonych działów. W przypadku wydawnictw muzycznych (23 pozycje) zamysłem Autorki było zapewne podkreślenie znaczenia śpiewu w praktykach religijnych ewangelików. Śląsk Cieszyński jest bowiem regionem bogatym pod względem kultury muzycznej. Dla folkloru muzycznego nie małe zasługi mieli Andrzej Hławiczka (1866-1914) i jego syn Karol Hławiczka (1894-1976) oraz Jan Tacina (1909-1990).

Dłużej warto zatrzymać się nad ostatnim rozdziałem omawianej publikacji zatytułowanym *Recepcja polskiej książki cieszyńskiej w środowisku luteranckim*, przygotowanym w znacznym stopniu na podstawie proveniencji. Zapiski proveniencyjne J. Picha podzieliła na instytucjonalne (a tutaj na znaki własnościowe niegdysiejszej Biblioteki Tschammera i należące do firm księgarskich, urzędów parafialnych, organizacji i stowarzyszeń) i prywatne (należące do pastorów, księży, wiernych; określające dane osobowe właściciela; anonimowe zapiski i notatki). Te znaki własnościowe ukazują losy książek przed zdeponowaniem ich w bibliotece zborowej. Wskazują też nazwiska ich właścicieli, czyli dokumentują istnienie prywatnych bibliotek, np. szerzej opisanego zbioru Jana Stonawskiego (1870-1957) i Oskara Michejdy (1885-1966), oraz dowodzą funkcjonowania często mało znanych instytucji. Przede wszystkim jednak są one świadectwem kultury czytelniczej cieszyńskich ewangelików, co Autorce w pełni udało się ukazać.

Publikację uzupełnia *Wykaz źródeł i literatury*. J. Picha wymieniła pozycje znajdujące się w Bibliotece i Archiwum im. B.R. Tschammera w Cieszynie (zaznaczając występujące w nich proveniencje i sygnatury książek), następnie *Inwentarze i katalogi* (ich autorem jest J. Broda, wspomniany już bibliofil ze Śląska Cieszyńskiego), *Pamiętniki i wspomnienia* oraz *Opracowania*. Pracę uzupełniają fotografie (jest ich 45) ciekawszych proveniencji umieszczonych w badanych drukach.

Bibliografia

- Broda, J. (1970). Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej*, 15(1-4), 83-88.
- Gabryś, M. (2013). Pierwsi donatorzy luterkańskiej biblioteki kościelnej: przyczynek do dziejów Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie. *Sobótka*, 68(1), 9-21.
- Gładkiewicz, R. (red.). (1997). *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim: rola kulturowa i przedmiot badań*. Cieszyn: Książnica Cieszyńskim.
- Łaskarzewska, H. (red.). (1993). *Cieszyńskie księgozbiory historyczne: materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18-20 listopada 1991 r.* Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Pawłowiczowa, M. (1986). *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pawłowiczowa, M. (1988). Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920. *Roczniki Biblioteczne*, 32(1), 207-224.